

ТЕМА 5

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Сутність цивілізаційного підходу при дослідженні соціально-економічних процесів. Критерії цивілізації. Культурно-матеріалістична та культурно-історична концепція цивілізаційного розвитку. Фази економічного розвитку та класифікація цивілізацій. Типи й ознаки цивілізацій.

Основний мотив розвитку цивілізацій. Головні цінності цивілізації. Площини взаємодії цивілізацій. Особливості виникнення сучасної цивілізації. Цивілізаційна концепція Е.Тоффлера. Теорія мегатенденцій Дж. Несбіта та П. Абурдена. Цивілізаційна концепція «фінансової цивілізації». Концепція прогресу й регресу цивілізацій В.Д. Молостова. Концепція «протистояння цивілізацій» С. Гантінпона.

Передумови становлення сучасної глобальної цивілізації. Особливості сучасного етапу глобалізації. Парадокс глобалізації. Цивілізаційні світи, цивілізаційні стики. Світ-системне ядро. Ядро глобальної економіки.

Ознаки економічного глобалізму. Особливості четвертого покоління локальних цивілізацій. Сценарії розв'язання глобальних проблем людства.

5.1 Поняття та види цивілізації.

5.2. Економічні аспекти розвитку зіткнення та взаємодії цивілізацій.

5.3. Розвиток глобальних економічних процесів у контексті сучасних цивілізаційних концепцій.

5.4. Становлення сучасної глобальної цивілізації.

5.5. Цивілізаційні виміри стратегій економічного глобалізму

5.1. Поняття та види цивілізації

Досліджуючи багатофакторність і різновекторність змін у сучасному світі, кожна теорія шукає відповідь на запитання, пов'язані з розумінням детермінантів його розвитку. Виразно проявилися протилежні тенденції - процеси інтеграційні й дезінтеграційні - актуалізують проблему сутності суспільства як цілісної системи, що зберігає внутрішнє розмаїття. Процеси глобалізації та одночасної локалізації (консервації соціальних і культурних особливостей окремих територій, країн, регіонів) в силу їхньої гостроти в соціальній практиці вимагають теоретичного обґрунтування. У методології дослідження соціальних змін досить широко застосовується цивілізаційний підхід, в якому зроблена спроба відобразити єдність і різноманіття соціального життя. У цьому підході визнається існування окремих спільнот, слабо або взагалі не взаємопов'язаних. Їх позначають терміном «цивілізація», і при описі вказують на переважний вид господарської діяльності і панівну систему цінностей у житті спільноти. У цивілізаційних дослідженнях береться до уваги складне переплетення технічного, економічного, політичного, релігійного та інших соціокультурних факторів. Стверджується право кожної цивілізації на власний історичний шлях, реалізацію своєї специфічної культури.

Термін «цивілізація» походить від латинського «*civilis*» - громадянин, міський житель. Французький фізіократ маркіз Мірабо у трактаті «Друг законів» (1757 р.) під цим терміном розумів «дотримання людьми етичних правил, які відіграють роль законів співжиття». Сьогодні під цивілізацією розуміють «соціокультурний простір буття, що структурується і формується на основі універсальних, тобто надлокальних, цінностей, які виражаються у світових релігіях, системах моралі, права і мистецтва». Ці цінності поєднуються з розгалуженим комплексом практичних і духовних знань та розробленими символічними системами, які сприяють подоланню локальної замкнутості первісних колективів.

Загалом до *критеріїв цивілізації належать*:

1. Наявність писемності та засобів збереження і поширення писемних засобів.
2. Спільна релігія або морально-філософське вчення.
3. Наявність міст.
4. Освічена еліта, здатна генерувати ідеї і забезпечувати розвиток.

5. Наявність «високого мистецтва» з витонченими стилями, що вивищується над народною культурою.

6. Розвинена торгівля як наслідок розвинутого відтворювального господарства з суспільним поділом праці та інститутом власності, що перебуває під захистом держави.

7. Розвинена система економічних відносин виробництва, обміну й розподілу, тобто наявність економічного базису цивілізації.

8. Наявність політичної структури управління, що заміщує архаїчні форми родоплемінної організації.

9. Розвинена система символів та уніфіковане розуміння історії, спільне ретроспективне та перспективне сприйняття часу.

Слід зауважити, що визначення сутності цивілізації та критеріїв її типологізації є досить дискусійним питанням, яке розглядалося в працях М. Данилевського, А. Тойнбі, Ф. Броделя, Н. Еліаса, П. Сорокіна, С. Гантінгтона, Ю. Павленка, Ю. Яковця та ін.

Загалом виокремлюють дві концепції цивілізації: *культурно-матеріалістичну* та *культурно-історичну*.

Культурно-матеріалістична концепція (виникла у Франції на початку ХХст. (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель) розглядає цивілізацію як цілісну систему, що охоплює: 1) економічну; 2) соціальну; 3) політичну; 4) культурно-психологічну підсистеми.

Стрижневими елементами економічної підсистеми є: виробництво, обмін, споживання, техногенез, механізми регулювання економічних процесів.

Соціальна підсистема охоплює такі аспекти людського життя і розвитку, як: сім'я, родина, здоров'я, житло, харчування, робота і дозвілля, соціальний захист тощо.

Політична підсистема об'єднує основні інститути суспільства: звичаї, норми, право, влада, партії, організації й рухи, об'єднання тощо.

Культурно-психологічна підсистема охоплює духовне життя, культурні норми і цінності тощо.

Культурно-історична концепція (започаткована ще у ХІІІст. ІбнХалдуном) виходить із того, що еволюція людського суспільства проходить три етапи: *дикість* (існування людей у стаді); *сільське життя* (поява відтворювальної економіки); *цивілізація* (співжиття людей у містах із ремеслами, торгівлею, науками і мистецтвами, а також створення ієрархічної системи вертикального підпорядкування, яка привласнює і розподіляє додатковий продукт). Відтак поява цивілізації зумовлена об'єктивною виробничою потребою спільного добування життєвих благ.

Аналізуючи цивілізації, представники *культурно-історичної концепції цивілізації* (О. Шпенглер, М. Бердяєв, П. Сорокін, А. Тойнбі, Н. Еліас та ін.) насамперед акцентують увагу на *духовному чиннику*, який і зумовлює їхні особливості. Названі представники так характеризують цивілізації:

- це великі цілісні соціокультурні системи, які функціонують на основі власних закономірностей, що не зводяться до властивостей окремих країн, націй чи інших соціальних спільнот;

- мають свої соціальні та духовні структури з притаманними їм ціннісно-змістовними й інституційними компонентами, атрибутами;

- кожна з них існує відносно відокремлено та її притаманні самобутній неповторні риси, що проявляються в особливому укладі духовного життя, побудові суспільних структур, своєрідності історичної долі;

- мають власні духовні витoki, з яких формуються духовні системи, покликані долати суперечності між буттям і небуттям;

- кожній з них притаманні циклічність, динаміка, детермінізм і дискретність, однак зберігаються основоположні цінності, онтологічний зміст;

- взаємодіють між собою, внаслідок чого можуть виникати трансплантовані (перенесені) або амальгамні (змішані) цивілізації.

Як зазначав німецький **соціолог Норберт Еліас(1897 - 1990)**, *поняття цивілізації стосується дуже різних явищ і процесів людського буття: технічного рівня, способу поведінки, розвитку наукових знань, релігійних ідей та звичаїв. За його словами, цивілізованість - це поняття, що охоплює усе, у чому західноєвропейське суспільство має перевагу над «примітивнішими» суспільствами.*

Всесвітньовідомий англійський **історик Лорнльд Тойнбі(1889 -1975)** виділяє **20 типів цивілізацій, що існували (8 із яких продовжують існувати) в історії людства:** еллінська, західна, єгипетська, шумерська, мінойська, індуська, хетська, далекосхідна (в Кореї та Японії), православна основна, православна російська, іранська, вавилонська, сирійська, арабська, індуїстська, китайська, далекосхідна основна, антська, юкатанська та мексиканська. На думку вченого, **генезис цивілізацій зумовлений принципом «виклику - і - відповіді».** Зовнішні виклики, які ставлять людські спільноти на межу існування, активізують «внутрішній творчий імпульс», перетворюють його на постійний стимул, що сприяє реалізації потенційно можливих творчих варіацій. Виклики поділяються на

природні й антропогенні (людські). Якщо існує сприятливе природне середовище, то спостерігається антропогенний тиск, і, навпаки. *Суспільства, які дають гідну відповідь «викликам», творять цивілізації.*

Локальні цивілізації виникли приблизно шість тисячоліть тому в межах стародавніх держав та їхніх об'єднань - у Шумері, Єгипті, Індії. Потім вони змінювалися, зникали, трансформувалися у цивілізації нових поколінь.

Загалом *виділяють чотири фази економічного розвитку і за ними класифікують цивілізації.*

До архаїчної фази належать месопотамська, єгипетська, далекосхідна, мезоамериканська, класична, південноазійська, афро-азійська цивілізації.

У доіндустріальній фазі сформувалися західна, далекосхідна, євразійська цивілізації.

Цивілізаціями індустріального етапу економічного розвитку є:

1) західна, 2) православно-християнська, 3) ісламська, 4) індуїстська, 5) далекосхідна.

Постіндустріальна епоха формувалася такими цивілізаціями:

1) євразійська, 2) східноєвропейська, 3) західноєвропейська, 4) північно-американська, 5) латиноамериканська, 6) африканська, 7) японська, 8) китайська, 9) буддійська, 10) індійська, 11) мусульманська, 12) океанічна.

Формування цивілізацій четвертого постіндустріального покоління зумовлене:

- *по-перше*, новим етапом історичного процесу;
- *по-друге*, зміною техногенної цивілізації на гуманістично-креативну, ноосферну, постіндустріальну форму;
- *по-третє*, викликами з боку процесів диференціації та дезінтеграції на нових принципах. Слід зазначити, що *процес дезінтеграції* найбільше спостерігається передусім у межах західної цивілізації, яка, маючи за історичне ядро Західну Європу, опанувала індустріальне суспільство і поширилася на Північну та Латинську Америку, Австралію та Океанію, перетворила на колонії Індію, Африку, підпорядкувала своєму впливу Китай.

За **Ю. Павленком**, розрізняють цивілізаційні світи:

- > *Китайсько-Далекосхідний;*
- > *Індійсько-Південноазійський; ^*
- Мусульмансько-Афразійський;*
- > *Макрохристиянський.*

Макрохристиянський світ характеризується найбільшою **неоднорідністю** та містить:

Західноєвропейсько-північноамериканську (з Австралією та деякими іншими її філіяціями) цивілізацію;

- Латиноамериканську та Православно-Слов'янську цивілізації, а в межах останньої Західноправославну (українсько-білоруську) та (Північно)православну (московсько-російську) субцивілізації.

За С. Гантінгтоном, розрізняють цивілізації: Синьську; Японську; Індійську; Ісламську; Православну; Західну; Латиноамериканську.

Іван Ю. Яковцем, слід виокремити дві групи цивілізацій:

> більш розвинуті (Північноамериканська, Західноєвропейська, Японська) цивілізації;

> менш розвинуті (Російська, Китайська, Індійська, Латино-американська, Мусульманська) цивілізації.

С. Удовик виокремлює: 1) європейську, 2) китайську, 3) індуську, 4) ісламську, 5) буддійську та 6) православну цивілізації.

Європейська цивілізація є християнською. Вона поділяється на чотири субцивілізації: 1.1. Англосаксонську (океанічну). 1.2. Західноєвропейську (континентальну). 1.3. Східноєвропейську (Північноправославну). 1.4. Східноправославну (Росія).

Кожна субцивілізація характеризується такими параметрами: 1) ціннісна установка, 2) розуміння мети життя, 3) способи досягнення мети.

Для англосаксонської океанічної субцивілізації ціннісною установкою виступає намагання розв'язувати матеріальні надпроблеми, розробляти гіперпроекти. Для західноєвропейської (континентальної) - усувати конкретні проблеми, розробляти і втілювати прикладні ідеї. Східноєвропейська (західноправославна) намагається увійти у середовище буття, розчинитися там, пристосуватися до середовища існування. Північноправославна (російська) субцивілізація прагне стати над буттям, розв'язувати духовні надпроблеми та розробляти надідеї.

Український учений А. Філіпенко як критерії класифікації цивілізацій пропонує: 1) просторову ознаку; 2) віковий тренд; 3) агрегаційний аспект; 4) домінуючі економічні ознаки; 5) інноваційні ознаки; 6) характер виникнення і походження; 7) локальні ознаки; 8) географічні ознаки; 9) тип розвитку; 10) домінуючі ресурсні джерела.

Отже, за просторовою ознакою А. Філіпенко типологізує: всесвітню (загальнолюдську) цивілізацію, що характеризується величезними масштабами; локальні цивілізації, котрі обмежуються територіями окремих регіонів чи країн.

За віковим трендом учений виокремлює сім видів всесвітніх цивілізацій, що послідовно змінювали одна одну впродовж дев'яти останніх тисячоліть: *неолітична* (VII тис. до н.е. - IV ст. н.е.); *східно-рабовласницька* (III тис. до н.е. — перша пол. I тис. до н.е.); *антична* (VI ст. до н.е. - VI ст. н.е.); *ранньофеодальна* (VII ст. - XIII ст.); *доіндустріальна* (XIV ст. - XVIII ст.); *індустріальна* (з 1760 - 90-х рр. до 1960 - 70-х рр.); *постіндустріальна* (з 1980-х рр. XX ст. - кін. XXI ст. - поч. XXII ст.). Типологізація цивілізацій за домінантними економічними ознаками наведена в табл. 2.1.

Таблиця 5.1

Типи й ознаки цивілізацій

Тип світової цивілізації	Домінантний вид виробництва	Праця та її характер	Провідний тип власності
аграрна	сільськогосподарське	ручна	земельна
індустріальна	промислове	машинна	промислова
постіндустріальна	інформаційне	інтелектуальна (духовна)	інтелектуальна

За характером виникнення і походження цивілізації можна класифікувати на:

- аборигенні (т /більні);
- трансплантовані (перенесені);
- амальгамні (змішані).

За географічними ознаками локальні цивілізації:

- компактно розташовані на одній території (індуїстська, конфуціанська, африканська);
- розпорошені на різних континентах (християнська, ісламська, іудейська).

За домінантними ресурсними джерелами у суспільстві в певний період класифікують: копалинну і високоенергетичну цивілізації.

Тип розвитку цивілізації визначається на основі певних ознак:

- спільність засад ментальності;
- спільність і взаємозалежність історико-політичної долі й економічного розвитку;
- взаємопереплетення культур;
- наявність сфери спільних інтересів і спільних завдань у зв'язку з перспективами розвитку.

- І При цьому ознаками локальних цивілізацій є:
- певна єдність культурної спадщини;
 - незбіжність меж цивілізації з географічним ареалом її виникнення;
 - релігійна ідентичність;
 - відносна компактність комунікативного простору.
- Головними ознаками цивілізації, яка сьогодні формується, є:
- широка інтелектуалізація виробництва;
 - пріоритетний розвиток науки;
 - розвиток складної розумової праці.

5.2. Економічні аспекти розвитку зіткнення та взаємодії цивілізацій

Головним мотивом кожної цивілізації є пошук джерел модернізації та розвитку, функціонування в режимі, що задається ілюзорними трансформаційними процесами, світосистемними економічностями й викликами.

При цьому головними цінностями *традиційних цивілізацій* вважають:

- 1) збіг суб'єктів влади та власності;
- 2) переваги глибинного, традиційного, сакрального знання;
- 3) відносно низький рівень незалежності окремої особистості.

Головними ж цінностями *Західнохристиянської цивілізації*, яка займає провідне місце в сучасному світі, відіграє роль економічного лідера сучасного світу, є:

- 1) домінанта ринкового господарства;
- 2) пріоритетність раціонального знання;
- 3) принцип законності та захисту прав людини.

Однак, як зазначає американський дослідник Роджер Осборн (автор наукової праці «Цивілізація»), поняття «цивілізація» і «західна цивілізація» - це не зовсім одне і те саме. *Західна цивілізація ґрунтується* на спадщині античної і християнської епох, що дійшли до нас через Відродження, наукову революцію та Просвітництво. Навіть Ідея «цінностей» виникла на Заході. *Західна цивілізація передбачає:* відкритість, терпимість, свободу і справляється з ідентичністю, свободою вибору й демократією, тобто «цивілізація просто означає все добре». Якщо йдеться про захист цивілізації, то СЛІД розуміти не теперішній спосіб життя, а успадковані цінності від

попередніх поколінь. «Цивілізація - не лише нагромаджувач позитивних ідей, це сукупність породжених ними історичних ефектів, а тому пошук змісту цивілізації необхідно розпочати із розплутування клубка нашої історії».

До того *ж* природі західної цивілізації притаманні такі суперечності й конфлікти: а) невідповідність між цінностями й історичними фактами; б) відсутність згоди між прихильниками ідеалу прогресу та реальністю таких катастрофічних явищ, як технологізована війна та знищення довкілля; в) конфлікт наростаючої в людині недовіри до авторитетів і традицій; г) незатишне сусідство поваги до інших культур і бажання нав'язати всьому світу західні ліберальні цінності; д) невідповідність між розумінням мистецтва як життєво важливої критики суспільства та, історично, як найвищого вияву цивілізації. І усі ці суперечності роблять будь-яку апеляцію до цивілізації (як до слова, чи як до поняття) надто ризикованою та однобічною. Але, водночас, цивілізація залишається символом того, що ми найбільше цінуємо в суспільстві. Хоча найвищий рівень розвитку глобальної стандартизації проявляється зростаючим багатством для одних та зубожінням і руйнацією для інших. Однак жителі західного світу в міру сил і можливостей намагаються адаптуватися до своїх втрат і наповнити життя змістом, породжуючи мистецтво, яке час від часу нагадує їм, що таке бути людиною. У такому випадку *західна цивілізація* - це гонитва без упину за універсаліями, постійне вичерпання життєвої і душевної енергії людей, яка підживлює машинну стандартизацію, чи речі і життя, створені і прожиті як компенсація втраченого.

Слід зазначити, що **взаємодія цивілізацій відбувається у двох площинах:**

а) зіткнення цивілізацій;

б) зростання взаємопроникнення цивілізацій.

Міжцивілізаційна взаємодія в умовах глобалізації позначена

швидкою інтенсифікацією міжцивілізаційних відносин шляхом зростання потоків товарів, послуг, капіталів, інформації, міграції робочої сили тощо та потужним впливом *Західнохристиянської цивілізації* на процеси економічних перетворень у межах інших цивілізацій.

Економічна та культурна експансія Західнохристиянської цивілізації довгий час *забезпечувала* її домінування в економічному напрямі, отримання технологічної ренти та необхідних ресурсів, ірансфер екологічно небезпечних виробництв у країни, що належать до ЮНИ поширення інших цивілізацій.

Проте *в умовах глобалізації домінантна (західнохристиянська) цивілізація натрапила на такі проблеми:*

- зростає соціальне розшарування, поділ на високопрофесійних фахівців і низькокваліфікованих виконавців;
- посилюється роль елітарності;
- відносно послаблюється роль демократичних інститутів;
- зростає відчуження окремих осіб від сприйняття дійсності, її ніртуалізація;
- знижується моральний рівень у суспільстві;
- зростає злочинність;
- збільшується інформаційний шум.

Світова економічна криза 2007 - 2012 рр. також найістотніше позначилася на економіці *католицько-протестантського та православного цивілізаційних просторів* Західнохристиянської цивілізації. Економіка ж *конфуціансько-буддистського та ісламського світу* продемонструвала економічне зростання. Це дає підстави деяким дослідникам прогнозувати ймовірну зміну глобального економічного порядку й лідерства в найближчі 30 - 40 років, а також посилення міжцивілізаційної економічної конкуренції.

5.3. Розвиток глобальних економічних процесів у контексті сучасних цивілізаційних концепцій.

Сучасна цивілізація виникає дуже швидко внаслідок зіткнення нових цінностей і технологій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя і способів комунікації, вимагає цілковито нових ідей та аналогій, класифікацій та понять. Нова цивілізація суттєво відрізнятиметься від урбаноіндустріальної у принциповому питанні \ ставленні до природи. Кризові події 70-х років XXст. Е. Тоффлер розглядає як «компоненти загибелі індустріалізму та зростання нової цивілізації».

Цивілізаційна концепція Е. Тоффлера (поширилася в 70-х роках ХХст.). *Елвін Тоффлер* - американський соціолог, футуролог та економіст, автор теорій постіндустріального та інформаційного суспільства, один із провідних сучасних дослідників цивілізації, автор концепції «трьох хвиль» (див. його праці «Третя хвиля» та «Нова парадигма влади: знання, багатство й сила»). Ця концепція стала відповіддю на світову економічну кризу 70-х років ХХст., що була пов'язана з підвищенням цін на нафту та політичною нестабільністю. *Елвін Тоффлер пов'язує «цивілізацію» насамперед із виробництвом (сільськогосподарським, індустріальним та інформаційним), а не із соціальними чи культурними системами та поняттями. Цивілізацію розглядає як соціальну систему, що розвивається не на основі всієї культури, а лише її технічної складової.*

Водночас **Е. Тоффлер** розглядає історичний процес у вигляді трьох хвиль. *Перша хвиля* - сільськогосподарська, *друга* - індустріальна, *третья* - сучасна, що формується.

Е. Тоффлер показує, що сьогодні *формується новий тип технологій і новий рівень потреб суспільства* — забезпечення фізичного й духовного комфорту.

Стрижневі галузі сучасної глобальної економіки - це постсервісна економіка, експериментальне виробництво, зокрема виробництво електронної техніки, космічні програми, біоіндустрія, використання океанічних глибин, тобто майбутнє - це суперіндустріалізація.

Владу капіталу замінює влада знань, а основним способом створення багатства вважається суперсимволічна система, базована на застосуванні інтелекту й інформаційних технологій, що забезпечує здешевлення продукції гнучкого дрібносерійного виробництва.

Засобом обміну стають не паперові чи металеві гроші, а електронні, тобто інформація, вкладається в кредитні картки.

Формується новий тип робочої сили - ініціативний індивід творчої праці, рівень знань якого дає йому змогу приймати рішення, а його професійне споживання пов'язане з виробництвом інтелектуальних продуктів.

Нова економічна система розвивається як на локальному рівні домогосподарств, так і на глобальному рівні світового ринку. Виникає глобальний виробничий процес виготовлення суспільного багатства.

За Е. Тоффлером, сучасна цивілізація ґрунтується не на матеріальному багатстві чи силовому примусі, а на інтелектуальних ідібностях, на знаннях.

Теорія мегатенденцій Дж. Несбіта та П. Абурдена(90-ті роки ХХст.). *Дж. Несбіт та П. Абурдена* окреслили основні побічні наслідки глобалізації. Зокрема: а) мегатенденція глобального економічного буму в усьому світі себе не виправдала; б) мегатенденція відродження мистецтва і переоцінки змісту життя вилася лише у збільшення вільного часу; в) мегатенденція розвитку нового гібрида від схрещення ринкової економіки та соціалізму реалізувалася не там, де її чекали (в Китаї, а не в постсоціалістичних країнах); г) космополітизація сфери споживання і стилю життя не і упила у суперечність із націоналізмом; д) мегатенденція втягнення жінок в економічне і політичне життя складалася за рахунок обмеження потреб сім'ї, дітонародження і посилення дискримінацій; () провідною сферою знання стала біологія замість фізики, що проявилось у теорії клонування та ін.

Цивілізаційна концепція «фінансової цивілізації» українського науковця В.В. Ільїна (основні праці «Філософія Грошей», «Філософія багатства: людина у світі грошей», «Фінансова цивілізація», «Метафізика економіки», «Інтелектуальна власність» та ін.)-

Цивілізація В. Ільїним трактується як стадійний етап розвитку людства, дискретними і взаємопов'язаними в просторі й часі, одиницями якого виступають окремі локальні цивілізації, навколо яких створюються цивілізаційні *ойкумени* (освоєні людством частини світу). При цьому *культура* розглядається насамперед як духовний зміст історичного розвитку людства в його найрізноманітніших проявах і потенціях, а цивілізація - це світ інтелектуальних досягнень людини, опредметнених у повсякденності матеріального буття. Цивілізація є результатом розвитку історії, котра є суперечливою взаємодією індивідів, кожний із яких має свою мету. Через це цивілізація є простором напруження людських сил і генія.

За В. Ільїним, сьогодні людське суспільство підійшло до нового етапу на шляху свого розвитку - глобалізації, усвідомлення якого почалося наприкінці ХХ століття. *Глобалізація* є закономірним еволюційним процесом руху до єдиного всесвітнього суспільства. Феномен глобалізації В. Ільїн вважає наслідком трансформації історії ■-ік «простору» вияву культури в пошуках нового світопорядку. Відхід

від християнських цінностей спричинив те, що свобода як основний вектор розвитку стала двозначною шкалою формальної могутності людини, що не переросла у перемогу. Так, невідповідність траєкторії внутрішнього світу технічним можливостям і межам суспільного розвитку визначила розрив соціального простору в його минулій цілісності. Це й стало однією з головних причин виникнення сучасної цивілізації - економічної, яка динамічно трансформується у фінансову. У складі економічної цивілізації міститься культура — все те, що створене людиною. Отже, господарство і культура нероздільні, а цивілізація невіддільна від культури. **Сутність сучасної економічної цивілізації, за В. Ільїним**, полягає в тому, що «гроші підкоряють собі все, гонитва за грошима стає метою людського життя, усе прагне до вартості та її самозростання».

Концепція прогресу й регресу цивілізацій білоруського вченого В.Д. Молостова(основна праця «Старіння та загибель цивілізацій»). В. Молостов здійснює пошук об'єктивних законів функціонування, зокрема старіння, цивілізацій; розглядає поняття «суспільство», «цивілізація», «ноосфера», «техносфера». «соціальна і культурна система» як синоніми; розглядає суспільство не лише як взаємовідносини між людьми, а й як відношення населення планети до мільйонів штучно створених людьми матеріальних речей (на відміну від марксистського визначення поняття «суспільства»/ «цивілізації» як епос ^бу існування неї у колективному середовищі через усвідомлену підлеглість суспільним відносинам, які постійно виникають поміж людьми). Учений під поняттям «суспільство», або «цивілізація» розуміє відмежовану від природи, однак тісно з нею пов'язану частину матеріального світу, що складається з людства і розташованої довкола людства сфери штучно створених речей. Суспільство, на його думку, - це передовсім органічна та неорганічна матерія, і лише потім це слово позначає духовний зв'язок людей у вигляді виробничих, соціальних, сімейних та інших відносин, позаяк спочатку виникає матерія, а потім проявляються її властивості. А *цивілізація* займає найвищий прошарок у вигляді тонкої сфери, тому позначається синонімами «техносфера», або «ноосфера».

Світовий капітал - це той ресурс суспільства, який приводить у рух процес всезагальної матеріальної еволюції. Збільшення капіталу спричиняє прискорення темпів матеріальної еволюції (збільшується швидкість зростання загальної маси цивілізації). Чим старша цивілізація, тим більша величина її сумарного капіталу, тим вищі темпи збільшення маси цивілізації.

Концепція «протистояння цивілізацій» С. Гантінгтона. Концепція «протистояння цивілізацій» поширилася завдяки працям професора Гарвардського університету Семюела Гантінгтона, передусім його праці «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку».

Рушійною силою сучасної глобальної політики, що змінила держави та ідеології, С. Гантінгтон вважає *цивілізації*. Людська Історія, на думку вченого, - це історія цивілізацій. *Цивілізацію* і Гантінгтон трактує як найвищу культурну спільність людей і найвищий рівень культурної ідентифікації.

Цивілізації розвиваються доти, доки «протистоять натискові часу». Цивілізації динамічні, «їм відомі злети і падіння, вони пишуться і діляться; вони також зникають і ховаються під пісками часу». Кожна цивілізація бачить себе центром світу і пише свою історію як центральний сюжет історії людства. Межі між цивілізаціями С. Гантінгтон називає «лініями розлому» і вважає їх основними зонами глобальних конфліктів. Цивілізація може містити одно або декілька політичних утворень.

С. Гантінгтон досліджує *чотири наявні парадигми світової політики*: єдиний світ; два світи; парадигма 184 держав; суцільний хаос.

В основу парадигми *"єдиного світу"* покладена ідея про «кінець історії», одним із авторів якої вважається *Френсіс Фукуяма*, який ююорив про «кінцеву точку ідеологічної еволюції людства й універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми людського правління». С. Гантінгтон доволі песимістично трактує цю парадигму гармонійного світу, стверджуючи, що вона «надто підірвана від реальності, щоб бути корисним орієнтиром у світі після «холодної війни».

Парадигма *«двох світів»* не нова, бо люди завжди проявляли схильність поділяти світ на дві частини: цивілізацію і варварів, Схід - Захід, Північ - Південь, центр - периферію тощо. Останнім часом ця парадигма поширилася серед американських учених, які поділили і ні і па так звані «зони миру» і «зони безладдя».

Парадигма *«184 держав»* є результатом теорії міжнародних відносин, яку часто називають «реалістичною». Згідно з цією теорією, держави є головними, навіть єдиними важливими гравцями на міжнародній арені, а відносини між ними мають анархічний характер. Щоб забезпечити собі виживання і безпеку, всі без винятку намагаються максимально зміцнити владу. Ця парадигма передбачає,

що всі держави відстоюють власні інтереси і діють однаково. Проте не завжди діють так, як передбачає «реалістична теорія», зокрема на спосіб визначення державою своїх інтересів впливають не лише турбота про могутність, а система цінностей, культура, закони, міжнародні норми й інститути.

Парадигма "суцього хаосу" ґрунтується на таких ідеях: крах державної влади; розпад держав; посилення міжплемінних, етнічних і релігійних конфліктів; поява міжнародних кримінально-мафіозних структур; зростання кількості біженців до десятків мільйонів; розповсюдження ядерної та іншої зброї масового знищення; поширення тероризму й етнічних чисток тощо. Серед прихильників цієї парадигми - ЗбігнєвБжезинський та Даніель ПатрікМойніган. Така парадигма близька до реальності, однак хоча світ і може бути хаотичним, - він не є абсолютно не впорядкованим.

Цивільзаційний підхід, за С. Гантінгтоном, передбачає такі моменти:

- > інтеграційні сили у світі справді існують і саме вони породжують контрсили культурного утвердження і цивільзаційної свідомості;

- > світ певною мірою ділиться на два, проте головна розбіжність існує між Заходом як досі домінантною цивільзацією і всіма іншими, які, попри те, мають між собою дуже мало спільного, тобто світ ділиться на один західний і багато незахідних;

- > національні держави є і залишатимуться найважливішими гравцями на світовій арені, але їхні інтереси, об'єднання і конфлікти щоразу частіше визначаються культурними і цивільзаційними чинниками;

- > світ справді анархічний, у ньому домінують міжплемінні та національні конфлікти. Однак конфлікти, що становлять найбільшу загрозу стабільності, - це конфлікти між державами чи групами, які належать до різних цивільзацій.

Основою економічного співробітництва є культурна спільність. «Економіка йде вслід за культурою» - наголошує американський професор. Спільна культура стимулює співпрацю між державами та групами, які належать до певної культури, і це проявляється у новостворюваних моделях регіональних союзів між країнами, передовсім економічних. Регіони служать основою для співпраці тільки тоді, коли географія збігається з культурою. Співпраця спирається на довіру, а довіра найлегше виникає на ґрунті

тільних цінностей і культури. *Загальна ефективність регіональних організацій обернено пропорційна нагромадженню цивілізаційних розбіжностей між їхніми членами.* Відносини культури й регіоналізму найактивніше проявляються в економічній співпраці, які у міру їхнього зростання проходять відповідні ступені економічної інтеграції, а саме:

- > зони вільної торгівлі;
- > митні союзи;
- > спільні ринки;
- > економічні союзи.

Найдосконаліший шлях інтеграції пройшов Європейський Союз. І Економічна взаємодія у Східній Азії, на думку С. Гантінгтона, базується на культурних зв'язках між східноазійськими китайськими співтовариствами, які вчений порівнює з Ганзейським союзом. *Економічна інтеграція розгортається услід за торговою експансією.* У минулому моделі торгівлі серед націй наслідували і повторювали моделі альянсів між націями. У світі, що зароджується, вирішальний вплив на структуру торгівлі матимуть культурні зв'язки. Економічне зростання спричиняє політичну нестабільність всередині країн і між країнами, змінюючи баланс влади між державами та регіонами. Економічний обмін забезпечує контакти між народами, але не гарантує згоди між ними. Торгівля між країнами характеризується не лише вигодою, але й конфліктом. Так, зокрема, *мультидержавний, \i"/ьтицивілізаційний характер Східної Азії відрізняє її від Західної Європи, а економічні та політичні розбіжності посилюють цей контраст.* Усі країни Західної Європи є виразниками стабільних демократій, мають ринкову економіку і є на високому рівні економічного розвитку.

С. Гантінгтон вважає, що економічний розвиток Азії підриває міжнародну політику *трьома способами: по-перше*, економічний розвиток стимулює розвиток мілітарного сектора, який був «приглушений» у часи «холодної війни», а тепер може стати джерелом конфліктів і нестабільності в регіоні; *по-друге*, (построється конкуренція та конфліктність між азійськими країнами і а США з поступовим домінуванням перших; *по-третє*, економічний розвиток Китаю у майбутньому висуне цю державу як гегемона у ньому регіоні, Заходу доведеться стримувати його вплив, а азійським країнам - балансувати й пристосовуватися. Азія є «бурхливим милом» щонайменше шести цивілізацій: японської, сінської,

православної, буддистської, мусульманської, індуїстської та західної. Особливо гостро проявляються конфлікти між азійськими країнами та США, в основу чого покладені фундаментальні культурні розбіжності між азійською та американською цивілізаціями.

С. Гантінгтон виокремлює п'ять причин наростання конфліктності між ісламом і Заходом:

1) збільшення мусульманського населення зумовило велику кількість безробітних і викликало негативні настрої серед молодих людей, які стають рекрутами для ісламістської боротьби, тиснуть на сусідні суспільства та мігрують на Захід;

2) сучасне відродження ісламу дає мусульманам певність, що їхня цивілізація та їхні цінності є особливими, порівняно із західними (так, мусульмани розглядають західну культуру як матеріалістичну, корумповану, декадентську й аморальну, а індивідуалісти визначальну ознаку західної культури вважають «джерелом усіх бід»);

3) спроби Заходу зробити універсальними свої цінності та інституції, утримати військову й економічну вищість і втручатися у конфлікти мусульманського світу викликають обурення серед мусульман;

4) падіння комунізму усунуло спільного ворога Заходу й ісламу, виявило їх як основи} загрозу одне для одного;

5) змішування мусульман із мешканцями Заходу пробуджує у них нове відчуття власної ідентичності і загострює різницю у правах представників однієї цивілізації у країні, де панують представники іншої.

На Заході іслам розглядається як джерело поширення ядерної зброї, тероризму, а в Західній Європі - ще й як небажаних мігрантів. Як вважає С. Гантінгтон, основоположною проблемою для Заходу є не ісламський фундаменталізм, а власне сам іслам, інакша релігія, народи якої переконані у вищості своєї культури і переймаються неповноцінністю влади. Проблемою ісламу є не ЦРУ чи Міністерство оборони США. Його проблема - Захід, інакша цивілізація, народи якої певні в універсальності власної культури і переконані, що їхня вища, хоч і у стані занепаду, влада накладає на них зобов'язання поширювати таку культуру в усьому світі. Це і є основні складові, що загострюють конфлікт між ісламом та Заходом.

І в цьому контексті слід зазначити: глобальна війна за участю і ірижневих держав найбільших цивілізацій світу значною мірою є немислимою, але й не є неможливою. Найнебезпечнішим джерелом і глобальної міжцивілізаційної війни є зміна балансу влади між цивілізаціями та їхніми стрижневими державами. Наприклад, причиною глобальної війни може служити втручання стрижневої т-ржави однієї цивілізації (США) у суперечку між стрижневою ■и-ржавою іншої цивілізації (Росія) та її державою-членом (Україна), ШО ми і спостерігали в кінці лютого - на початку березня 2014 року. Майбутнє і світу, і цивілізації залежить від розуміння та співпраці між політичними, духовними й інтелектуальними лідерами найбільших цивілізацій світу. У новій епосі протистояння цивілізацій і іановить найбільшу загрозу для миру в світі, а міжнародний порядок, що ґрунтується на цивілізаціях, є найпевнішою гарантією проти світової війни.

5.4. Становлення сучасної глобальної цивілізації

Сьогодні в глобальному масштабі відбувається затухання цінностей західної цивілізації та посилення азійських рис сучасної світової глобальної цивілізації. Виникають суперечності та появляються труднощі у процесі розвитку: відсутність згоди між прихильниками ідеалу прогресу та реальністю таких катастрофічних я нищ, як технологізована війна та знищення довкілля; конфлікт наростаючої в людині недовіри до авторитетів; бажання нав'язати ньсому світу західні ліберальні цінності, занепад цінностей західної цивілізації, непідтвердження встановлених раніше мегатенденцій, суперечності сучасних споживацьких цінностей, які ставлять під -а грозу ринкову систему, що сформувалася на основі протестантських цінностей ощадливості, стриманості та працьовитості тощо.

Сучасна глобальна жорстка ієрархічна система базується на гегемоні Заходу і частково Японії. Хоча в сучасних умовах і побалізації світ уже не так уніфікується відповідно до американських стандартів, як набуває ознак поліцивілізаційної с іруктурно-функціональної системи, Захід продовжує виступати і сіємоном над «великими цивілізаціями» Сходу.

Глобалізація в сучасному світі була зумовлена індустріалізацією.

Сучасний цивілізаційний етап її започаткування датується іакінченням «холодної війни», коли відбулися зміни в країнах

Східної Європи та розпад СРСР. Із розпадом СРСР припинила існувати двополярність як конфронтаційна основа міжнародних відносин, хоча на початку 2-ої декади ХХІст. спостерігаються імперські потуги з боку РФ (про що свідчать і останні події в Україні та роль, яку в них відіграє РФ) щодо її (двополярної конструкції світу) відродження. **І для сучасного етапу глобалізації характерним є те, що світ визнає універсальний характер основних західних цивілізаційних цінностей.**

При цьому одне з благ, якими глобалізація обдарувала людство, є **відкритість**, яка в умовах інтегративного розвитку має новий імпульс і додатковий ефект. Однак у сучасному світі в умовах втілюваної Заходом тотальної відкритості бізнес-партнерів за законами **ринкової конкуренції**, яка також визнається універсальною цивілізаційною цінністю, цілковита відкритість передбачає ситуацію, коли сильний бізнес-партнер (у тому числі країна) невідворотно розорує та поглинає слабкого. **Парадокс глобалізації** тут полягає в тому, що чимало позитивних явищ і процесів, закладених у доглобальний період, можуть обернутися в глобальному світі проблемами планетарного масштабу. Особливо, якщо розглядати економічну сферу, подібні трансформації найбільш можливі та реальні (що ми вже спостерігаємо на власні очі сьогодні) у фінансовій сфері, яка є найбільш динамічною та глобалізованою.

Як уже зазначалося, сучасна глобальна ієрархічна система базується на гегемонії Заходу, і частково Японії, **передусім у трьох сферах: фінансовій, військово-політичній та інформаційній**. До того ж, **інформаційна гегемонія** щоразу більше вирізняється вирішальною роллю. Вона починає домінувати над виробничою і фінансовою, визначати їхній характер та можливості так само, як виробнича у землеробсько-промислових суспільствах визначала характер привласнення природних багатств.

Глобалізація та становлення інформаційного суспільства виступають двома аспектами єдиного процесу, під знаком якого триває сучасний етап історії людської цивілізації.

Провідна роль у цьому процесі належить Західній, Новоевропейсько-північноамериканській або Євроатлантичній цивілізації, яка історично втягнула в свою орбіту Латинську Америку та Східну Європу з Північною Азією.

Відтак **глобалізація щоразу більше набуває нових, азійських рис**, основними серед яких є такі:

> оновлення глобалізації полягає в тому, що інвестиційна модель розблокувалася із передових країн Заходу і розгорнулася в напрямку Азії. Західний капітал характеризується прискореним відпливом переважно у надпривабливі країни Азії;

> Схід перебирає на себе від Заходу функції світ-системного ядра. Так, особливістю сучасної світової фінансової системи є те, що три четверти світових запасів валюти перебувають у власності азіатів - Китаю, Японії, Індії та Південної Кореї. Власниками 40% цінних паперів США є китайці та японці. ХХІст. уже дехто називає «вік Азії»;

> відбувається оновлення глобалізації, яке полягає у надломі та зникненні так званої «наздогінної» моделі. Завдяки цій моделі Захід (передусім США) мав можливість регулювати інноваційні процеси на планеті і у такий спосіб прискорювати успішність своїх сателітів і гальмувати «стрибок у майбутнє» потенційних суперників. Китай, Індія і, значною мірою, Росія, «втративши останні надії повернути до себе новітні інноваційні технології через інвестиції», стали прискорено нарощувати науково-технічний потенціал. Прогнозують, що невдовзі, завдяки вкладам у науково-дослідницькі розробки, а, отже, і виробництву інновацій Китай вийде на перше місце у світі. Глибинною причиною прискореного розвитку азійських країн є особлива «енергія духу, що забезпечує ренесанс традиційних для азіатів цінностей, які у Східній та Південно-Східній Азії дали ефект економічного дива».

Вітчизняні вчені Ю. Пахомов та Ю. Павленко виокремлюють: **два цивілізаційних світи**, які складаються з окремих цивілізацій; **дві повністю самодостатні в своїх ідейно-ціннісних основах цивілізації**, що не входять у ці цивілізаційні світи; **одну цивілізаційну спільність**, що часто трактують як самостійну цивілізацію; і **деякі цивілізаційні стики** - регіони, традиційно приналежні до різних цивілізацій.

Два цивілізаційних світи: Макрохристиянський та Китайсько-Далекосхідний.

Дві окремі цивілізації, що в них не входять: Мусульмансько-Афразійська та Індійсько-Південноазійська. Цивілізаційна спільність - Транссахарська Африка.

Цивілізаційні стики: Балканський, Левантійсько-Палестинський, Кавказький, Центральноазіатський, регіон Південно-Східної Азії та ін.

У найтіснішому історичному взаємозв'язку із Західною та Східнохристиянсько-Євразійською цивілізаціями перебуває *Мусульмансько-Афразійська цивілізація*. Ядром цієї цивілізації виступає арабомовний Близький Схід. Мусульмансько-Афразійська цивілізація охоплює: власне *Арабську субцивілізацію*, *Ірансько-Середньосхідну субцивілізацію*, *Тюрксько-Євразійський субцивілізаційний ареал*, а також: *Індостауську та Малайсько-індонезійську філіації*, *Східноафриканську*, *Західносуданську і Турецько-Балканську філіації*. З Мусульмансько-Афразійською протягом останнього тисячоліття найтісніше пов'язана *Індійсько-Південноазійська цивілізація*, яка включає *Індійсько-індуїстське цивілізаційне ядро*, що охоплює два ареали: *Північно-Арійський та Південно-Дравіоський*. Крім того, існують два субцивілізаційних ареали: *Цейлонсько-індокитайський та Тибетсько-Монгольський*.

Китайсько-Далекосхідний цивілізаційний макросвіт, порівняно з Макрохристиянським, територіально менший, однак за демографічними й економічними показниками, зокрема за темпами економічного розвитку, не лише співмірний, а й випереджує останній. Цей макросвіт містить дві цивілізації: *Китайсько-Східноазійську*, значною мірою, похідну від неї, *Японсько-Далекосхідну*. До того ж Японія разом із Північною Америкою та Західною Європою входять у світ-системне яд-іо. *Китайсько-Східноазійська цивілізація* найдревніша (IV тис* і років «власного цивілізаційного стажу»). Це особливий тип «замкнутої», неекспансіоністської цивілізації, яка символічно відмежувала себе від решти світу Великою Китайською стіною. У складі цивілізації два субцивілізаційних ареали: *Північноокитайський та Південнокитайський*, а також дві периферійних субцивілізацій: *Корейська та В'єтнамська*. Ядром *Японсько-Далекосхідної цивілізації* є Японія. **Ю. Пахомов** та **Ю. Павленко** не погоджуються з думкою американського дослідника Семюела Гантінгтона, який відносить Південну Корею і Тайвань до Японської (Тихо-океанської) цивілізації, вважаючи їх ириналежними до Китайсько-Східноазійської цивілізації, позаяк лише у XX ст. внаслідок індустріалізації і втручання Заходу ці країни були цивілізаційно зорієнтовані на японську модель розвитку.

Держави, розташовані південніше Сахари, належать до *цивілізаційної спільноти субсахарської Африки*, а також «гігантський просторово та мізерний економічно і демографічно» *Ява-Індонезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик*.

Ю. Пахомов та Ю. Павленко подають *цивілізаційну структуру сучасного світу* в її соціокультурно-просторовому вимірі. Співвідносячи її з цивілізаційною структурою світу, що глобалізується, представленою згідно з *принципами світ-системного аналізу*, вони констатують, *що лише дві цивілізації — Західна (і то лише у вигляді Північноамериканської та групи найбільш розвинутих країн Західноєвропейської субцивілізації) і Японсько-Далекосхідна* входять у світ-системне ядро держав, які досягли стадії інформаційного суспільства. Решта світу відноситься до напівпериферії та периферії окресленого світ-системного ядра.

Світ-системне ядро або «ядро» світ-економіки це центр світової економіки, найрозвинутіша частина цивілізаційної субстанції, що визначає процес еволюції цивілізації. На сучасному етапі функції **центру - ядра глобальної економіки** виконує група найрозвинутіших держав, насамперед країни Великої вісімки, Європейського Союзу (ЄС) та Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР).

Найхарактерніші, найсуттєвіші риси цієї групи держав за **А. Філіпенком**:

- розвинуте ринкове господарство;
- найбільша вичерпність джерел і чинників індустріального розвитку;
- домінантне становище у світовій економіці, що дає змогу інтенсивно залучати до господарського обороту і власні, і запозичені ресурси;
- зростання фінансового сектора економіки, що формує віртуальне господарське середовище;
- зміщення центру уваги до сфери послуг, функціонування переважно сервісної економіки; частка робочої сили, зайнятої у сфері послуг, становить від 60 до 74%;
- раціональний вибір за умов обмеженості ресурсів, теорія поведінки фірми й споживача (біхевіоризм), теорія ігор як сукупність основних принципів сучасної «економіки»;
- поступовий перехід до постекономічної, постматеріальної стадії розвитку, формування «нової економіки» - економіки знань;
- зміщення акцентів із забезпечення потреби виживання на основі максимізації економічного зростання до питань максимізації якості життя, задоволення соціально набутих, диференційованих потреб членів суспільства.

I, насамкінець, зазначимо, що на сучасному етапі глобального розвитку *ринкова метапарадигма* отримує новий простір і ширший вимір у межах *загальноцивілізаційної метапарадигми*. Ринкова метапарадигма - інформаційна основа «ядра» світ-економіки Західної цивілізації Макрохристиянського світу, - має: *англосаксонську* та *німецько-японську* економічні моделі (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Англосаксонська та німецько-японська моделі

Характерні риси	
Англосаксонська модель	Німецько-японська модель
Акціонерна економіка	Економіка партнерства
Досягнення короткотермінових цілей	Досягнення довготермінового зростання
Вільна конкуренція	Гармонізація інтересів
Схильність до ризиків	Схильність до безпеки
Індивідуальна відповідальність за майбутнє	Солідарність під час розв'язання проблем майбутнього

Підсумовуючи, зауважимо, що *цивілізація* традиційно трактується як складне утворення людського суспільного життя та діяльності, характеризується як своєрідними, об'єднувальними для всієї цивілізації духовними, культурними, психологічними, ментальними, так і економічними рисами, між якими існує тісний взаємозв'язок. Спочатку цивілізація розумілася як явище географічне та схвалювала процеси колонізації. Після Першої світової війни її почали трактувати як поліетнічне явище і визначати на основі не лише географічного чи національного критерію, а на основі цілої сукупності ознак, які можуть бути спільними для цілих груп країн, незважаючи на певні мовні та культурні розбіжності.

При дослідженні цивілізацій використовують *культурно-матеріалістичний* та *культурно-історичний* підходи. Існує багато

підходів для класифікації цивілізацій як минулих, так і сучасних. Зокрема, застосовують такі критерії: просторова ознака, віковий гренд, агрегаційний аспект, домінантні економічні ознаки, інноваційні ознаки, характер виникнення і походження, локальні ознаки, географічні ознаки, тип розвитку та домінантні ресурсні джерела. Серед основних сучасних цивілізацій загалом виділяють <пропсійську, китайську, індуську, ісламську, буддійську та православну, кожній з яких притаманні особливі цілеустановки.

Розглядаючи цивілізації в контексті сучасного глобального економічного розвитку, насамперед необхідно відображати і вивчати іпасьмовпливи, які виникають у межах глобальної економічної системи між різними країнами, виділивши при цьому *світ-системні ядра*, представлені Західною цивілізацією та Японсько-Далекосхідною цивілізацією, які досягали стадії інформаційного суспільства. При цьому в глобальному масштабі відбувається ілтухання цінностей західної цивілізації та посилення азійських рис сучасної світової глобальної цивілізації.

5.5. Цивілізаційні виміри стратегій економічного глобалізму

Глобалізм — новий майбутній економічний устрій і суспільно-політичний лад світового масштабу.

На теперішньому етапі розвитку теорії глобалістики серед основних підходів до визначення природи, суті й характеру розвитку процесів глобалізації домінує соціально-культурологічний підхід, це іглобалізацію найширшому цивілізаційному контексті.

Багато американських дослідників вважають, що глобалізація поширює у світі права людини і демократію, передаючи їх із передових країн до відсталих.

Серед найсуттєвіших ознак економічного глобалізму можна назвати такі:

- а) вихід (виведення) економічних інтересів національних господарських суб'єктів за національно-державні межі;
- б) вихід національних корпорацій на глобальний ринок, який нласне формується;
- в) перетворення національних корпорацій у ТНК, а потім - в глобальні корпорації;
- г) розширення сфери діяльності транснаціональних економічних і фінансових структур до рівня глобальних ринків;

д) неможливість розв'язання більшості економічних і соціальних проблем на обмеженому національному рівні;

є) зростаюча залежність економічної ситуації в більшості країн від ситуації в країнах-лідерах глобалізації;

є) зростаюча доларизація національних економік;

ж) посилення добровільно-примусової координації національних економічних і фінансових стратегій і політик на глобальному рівні (особливо в галузях торгівлі, фінансів, екології, зайнятості, еміграції).

Сьогодні на *постіндустріальній фазі* відбувається процес висунення на перший план цивілізаційних розбіжностей і посилення диференціації локальних цивілізацій.

Особливості четвертого покоління локальних цивілізацій:

1) більша диференціація, порівняно з цивілізаціями третього покоління (в тому числі розшарування західної цивілізації на західно європейську, північноамериканську, латиноамериканську, океанічну; далекосхідна, китайська, японська, буддійська);

2) зростаюча роль цивілізаційної спільності і міжцивілізаційних розбіжностей;

з) нарощення потенціалу партнерства локальних цивілізацій, формування нового типу відносин між ними.

На початку ЮСІ ст. у глобальному економічному просторі серед класичних цивілізаційних груп четвертого покоління молено виокремити:

1) авангардні цивілізації, що реалізують постіндустріальну економічну програму, яка ґрунтується на високотехнологічній основі й узгоджує ринкові механізми з регулюючою функцією держави. Вони є лідерами глобальної економіки і забезпечують високий рівень. Це Північна Америка, Західна Європа, Японія, а також нові індустріальні країни;

2) цивілізації з приблизно середньосвітовим рівнем розвитку, (латиноамериканська і частково мусульманська цивілізації, а також країни Східної Європи);

3) цивілізації з низьким рівнем економічного розвитку, що перебувають у стадії застою, - африканська цивілізація (на південь від Сахари, але без ПАР), частина мусульманських і буддійських країн із низьким рівнем прибутку;

4) китайську цивілізацію;

5) євразійську цивілізацію.

З огляду на це, стратегії глобалізму мають враховувати: 1) більшу синхронізацію економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів;

- 2) поетапне утвердження постіндустріального способу;
- 3) чітке розмежування ринкових і неринкових секторів;
- 4) зміну співвідношення реальної і «віртуальної» економіки, що віддзеркалює пропорції відтворення у викривленій реальності фінансово-кредитних цінностей, які обертаються за власними законами.

Комплекс найгостріших глобальних проблем у нещодавньому минулому був пов'язаний із існуванням загрози ядерної війни між наддержавами, здатної стати катастрофою для всього людства. Зараз ілюзії загрози не існує, але фатальною загрозою існуванню системи міжнародних відносин залишається можливість тотального ядерного конфлікту, міжнародний тероризм. Запобігти ядерній війні -спільна проблема для попередньої системи, вона залишається головною і для системи майбутньої.

Надалі зростає гострота багатьох глобальних проблем. І її-рівномірність розвитку Півдня і Півночі закладає характер конфліктності у систему, загрожує втратою нею динамічної стабільності. Ця конфліктна нерівномірність є особливо небезпечною в умовах набуття багатьма державами Півдня ядерного статусу.

Розв'язання глобальних проблем вимагає здійснення світовим співтовариством цілеспрямованої узгодженої політичної стратегії.

Отже, виокремимо **кілька можливих сценаріїв майбутнього.**

Перший сценарій передбачає американську гегемонію, хоча, як відомо, гегемонія - це позиція, яку дуже складно утримати.

Другий сценарій прогнозує перехід монополярного світу в біполярний, виходячи з можливості появи у США глобально значущих конкурентів, насамперед Китаю або ЄС, чи формування передбачених чи несподіваних коаліцій.

Третій сценарій - це встановлення багатополярного світу. Відбувається складна взаємодія багатьох сил, у світовій історії буде поєднання мирних періодів і конфліктних ситуацій, конкуренція за зони впливу.

Четвертий сценарій передбачає паралельне існування кількох цивілізацій, які будують самодостатніми та самостійними центрами світового розвитку.

П'ятий сценарій відстоює апокаліптичне бачення світу, міжнародні катаклізми, силове подолання геополітичних, економічних, культурно-цивілізаційних суперечностей.

Також можна виділити такі сценарії:

- > «культурного імперіалізму» (передбачає глобальну гомогенізацію, тобто культурну уніфікацію, копіювання всіма країнами західного способу життя, розбудову уніполярного світу під егідою «світового уряду»);
- > «периферійної корупції» (передбачає розпад західної цивілізації та створення «культурного смітника» на його окраїнах);
- > «мозаїчних культур» (передбачає виникнення світу захищених, замкнених, які ворогують між собою і є конкурентами культур);
- > «єгалітарного світу» (передбачає створення світу «відкритих» країн «всезагального добробуту», активний культурний обмін між ними).

Інший підхід до виділення сценаріїв майбутнього описувався в проекті **«Карта глобального майбутнього», розробленому Національною радою з розвідки США.**

Згідно зі сценарієм **«Давоський мир»** у 2020 році в глобальній економіці впевнено домінують Китай та Індія. Темпи їхнього економічного зростання давно перевищили європейські показники й стрімко наздоганяють американські. Китай та Індія також досягали успіхів в освоєнні наукомістких технологій, збільшили свій політичний вплив і військову міць. При цьому всі країни світу, зокрема і нові лідери, продовжують грати за правилами, написаними на Заході.

Сценарій «РахАтегісапа» вже самою назвою залишає лідерство за США, які змогли відновити політичну єдність із Європою і «приборкати» держави Близького Сходу. Проте в обмін на домінування США дістають тягар відповідальності за світову безпеку і зростання невдоволення з боку бідних країн і таких, що розвиваються.

Сценарій «Новий халіфат» найбільш «апокаліпсичний» для Заходу - у світі майбутнього панує транснаціональне теократичне співтовариство. До виникнення сценарію призвів технологічний і інформаційний прогрес ісламських країн при збереженні ними традиційних цінностей, що поглиблює їхній конфлікт із країнами Заходу. Цей сценарій означає повернення до неофеодалізму й антагоністичний американському проекту, - звідси неминучість непримиренної боротьби між ними. Примітно, що під час реалізації цього сценарію багато споконвічно неісламських країн, наприклад, Росія, також стали б частиною халіфату.

Сценарій «Спіраль страху» найменш сприятливий для сучасної міжнародної системи і насамперед для країн «золотого мільярда». Він припускає безконтрольне поширення зброї масового знищення, і економічний колапс, крах сучасних міжнародних Інститутів і міжнародної системи. Цікаво, що такий розвиток подій ІЖ ніяк не відмінює глобалізацію, але вона відбуватиметься у більш примітивніших формах «перерозподілу нафатованого». Проте з усіх інших поглядів «Спіраль страху» знаменуватиме собою - мовний кінець західної цивілізації.

Інтегруючи гуманітарне та природно-наукове знання, різні між предметні дисципліни й теорії, інформаційні технології і найпотужніші обчислювальні системи, глобальне моделювання претендує на статус ефективного засобу розв'язання цивілізаційних проблем людства. Однак, коли вони введені як функціональні компоненти в різні соціальні структури (в забезпечення їхніх гуманітарних цілей), ці інструменти можуть стати провідниками технізації і глобального профамування людської спільноти.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. У чому полягає сутність цивілізаційного підходу при дослідженні соціально-економічних процесів?
2. Назвіть критерії цивілізації.
 - а) Які основні типи й ознаки цивілізацій?
4. Основний мотив розвитку цивілізацій.
5. Обґрунтуйте головні цінності цивілізації.
6. Виокремте особливості виникнення сучасної цивілізації.
7. Охарактеризуйте основні цивілізаційні концепції.
8. Систематизуйте передумови становлення сучасної глобальної цивілізації.
9. Розкрийте парадокс глобалізації.
10. Проаналізуйте сценарії розв'язання глобальних проблем людства.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Вкажіть на домінуючі критерії цивілізації:

- &) наявність писемності;
- б) спільна релігія;
- в) наявність міст;
- і) освічена еліта.

2. *Культурно-матеріалістична концепція цивілізації містить такі підсистеми:*

- а) економічну;
- б) соціальну,
- в) політичну;
- г) воєнну.

3. *Культурно-історична концепція зумовлена тим, що еволюція людського суспільства проходить такі етапи:*

- а) дикість;
- б) сільське життя;
- в) переселення до міст;
- г) цивілізація.

4. *Визначте фази економічного розвитку, за якими класифікують цивілізації:*

- а) архаїчна;
- б) доіндустріальна;
- в) індустріальна;
- г) постіндустріальна.

5. *Формування цивілізацій четвертого постіндустріального покоління зумовлене:*

- а) новим етапом історичного процесу;
- б) зміною техногенної цивілізації на гуманістично-креативну, постіндустріальну форму;
- в) викликами з боку процесів диференціації та дезінтеграції на нових принципах;
- г) інтернаціоналізацією та глобалізацією.

б < 'європейська цивілізація є християнською і поділяється на такі

■ \i>цивілізації:

- а) англосаксонську (океанічну);
- б) західноєвропейську (континентальну);
- н) східноєвропейську (Західноправославну); і)
- східноправославну (Російську).

7. Проведіть типологізацію цивілізацій за економічними амі, що домінують:

- а) первіснообщина;
- б) аграрна;
- в) індустріальна;
- г) постіндустріальна.

Х. Взаємодія цивілізацій відбувається у таких площинах:

- і) іткнення цивілізацій;
- і») зростання взаємопроникнення цивілізацій;
- в) міжцивілізаційна взаємодія;
- г) усі відповіді є правильними.

9. Глобальна ієрархічна система базується передусім у таких ферах:

-
- а) фінансовій;
 - б) військово-політичній;
 - н) інформаційній;
 - г) інфраструктурній.

10. Виокремте декілька можливих сценаріїв майбутнього:

- а) американська гегемонія;
- 11) перехід монополярного світу в біполярний;
- и) установлення багатополярного світу;
- г) передбачає паралельне існування кількох цивілізацій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

- і Бурдяк В.І. Україна в сучасних глобалізаційних процесах: загрози і виклики національній державі / В. Бурдяк // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / укл. Поліщук М, Скочиляс Л., Угрин Л. - Львів: ЦПД, 2008. - С. 226 - 232.

2. *Гаврилишин Б., Вишневский Ю.* Україна: виборцивілізації / Б. Гаврилишин, Ю. Вишневский // *КиївШекіу. Україна и мир за нсделю.* - 2004. - № 40 (13 1), 29 октябрю - 5 ноябрю.
3. *Гальчинський А.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : наук. вид. - К. : Либідь, 2006.-312 с.
4. *Геоеткономічні сценарії розвитку і Україна:* монографія / [М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко, В.Г. Андрійчук, І.К. Бистряков, В.С. Будкін та ін.]. - К. : Видавничий Центр «Академія», 2010. - 323 с.
5. *Горський В.С.* Україна на порозі планетарної цивілізації / В. Горський // *Практична філософія.* - 2001. - № 2 (3). - С. 214-220.
6. *Кочетов З.Г.* Геоеткономика. Освоение мирового эткономического пространства: учебник для вузов. - М.: Норма, 2006. - 528 с.
7. *Філіпенко А.С.* Особливості дослідження глобальних трансформацій // *Стратегія розвитку України (еткономика, соціологія, право): наук. журн.* - К. : НАУ, 2012. - №1. - С. 273-276.
8. *Хантингтон С.* Столкновениецивілізації / Хантингтон С; [пер. с англійсеого Ю. Новикова и Т. Велимеева]. - М. : АСТ, 2003. - 603 с.

Додаткова

1. *Коппель О.А.* Україна в контексті світових цивілізацій / О.А. Коппель // *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* -2002. - Вип. 32. Ч. 1. - К. : КНУ ім.Т.Шевченка, 2002. -С.18-23.
2. *Михальченко М.* Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? / М. Михальченко // *Людина і політика.* - 2000. - № 3. -С. 34-39.
3. *Михальченко М.* Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // *Політичний менеджмент: Український науковий журнал.* - 2003. - № 1. - С. 19-28.
4. *Новакова ОВ* Модернізація українського суспільства у контексті глобальних загальноцивілізаційних змін / О.В. Новакова // *Грані.* - 2001. - №3 (17). - С. 37 - 44.

- 3 *Павленко ЮВ.* Україна в системі глобальної цивілізації / Ю.В. Павленко // Практична філософія. -2001. -№2.- С. 224 -236.
6. *Філіпенко А.С.* Методологія геоекономічного розвитку [Електронний ресурс]. Режим доступу: [ппр://уут.505кіплпГо/ea/2007/5-6/200705.Ніті](http://uut.505kippig.org/ea/2007/5-6/200705.Niti)
- 7, *Яковец ЮВ.* Глобальні економічні трансформації ХХІ века / Ю. В. Яковец. - М.: Экономика, 2011. - 382 с.

